

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ

Вікторія Белєвцева,

канд. юрид. наук,

старший науковий співробітник

Наукової лабораторії проблем протидії злочинам у сфері державної безпеки

Поняття «державний суверенітет» формувалося наприкінці середніх століть. У ті часи воно було потрібно для того, щоб в державі відокремити публічну владу від влади церкви, надати їй в суспільстві виняткове, монопольне значення. Отже, суверенітет має сприйматись як один із показників досконалості держави, того, що вона стає розвинутою інституцією. На сучасній стадії розвитку цивілізації суверенітет є невід'ємною ознакою держави.

Як правило, в юридичній літературі державний суверенітет розуміють як незалежність державної влади від будь-якої іншої влади в середині країни та поза нею, що виражена в її винятковому, монопольному праві самостійно і вільно вирішувати всі свої справи [1–3]. Наразі, суверенітет – це комплексна ознака держави. Він концентрує в собі найбільш істотні ознаки державної організації суспільства [1–3]. Державний суверенітет може поєднуватися з народним суверенітетом і національним суверенітетом. Демократична держава, в якій нації та народності реалізували своє право на національне самовизначення, є суверенною державою в усіх вказаних значеннях, тобто включаючи народний і національний суверенітет.

Зазначимо, що під впливом науково-технічної революції та процесу світової інтеграції, що триває, створення світового ринку з'явилася нова закономірність розвитку держав, тобто зближення різних держав, їх взаємозбагачення в результаті взаємодії. Так, свого часу західні держави тією чи іншою мірою сприйняли від соціалістичних держав соціальну спрямованість їх діяльності, планування. Сьогодні Україна переймає досвід західних держав щодо поділу влади, парламентської культури, будівництва правової держави тощо. Ця закономірність у процесі взаємодії сучасних держав відводить у минуле гостру конфронтацію, ідеологічні війни, недовіру і підозрілість.

У той самий час проблема суверенітету в сучасному світі досить актуальна. Прикладом тому може бути ситуація з проголошенням незалежності сербської провінції Косо-

во, напруженою ситуацією в зоні Грузино-Абхазького конфлікту. Заслугує на увагу реакція світової спільноти на два досить схожих між собою протистояння. В одному випадку визнається право народу на самовизначення та незалежність, в іншому – незалежність народу неможлива внаслідок того, що ця територія є частиною суверенної держави.

Проблемними питаннями різних аспектів державного суверенітету, його складових у різні часи займалися відомі вітчизняні та закордонні автори, зокрема, С. Алексєєв, У. Бек, Ж. Боден, М. Л'їн, Я. Кларк, В. Копейчиков, С. Краснер, Н. Матузов, О. Петришин, В. Тацій, Ю. Тодика, М. Цвік, І. Щербина, І. Умнова та ін. У своїх працях учені досліджують в основному загальні ознаки розуміння суверенітету держави.

Мета цієї статті – розглянути державний суверенітет не тільки як об'єкт захисту, а й як право держави.

Суверенітет – це одна з істотних ознак держави, її можливість повноправно здійснювати внутрішньо- та зовнішньополітичні справи, не допускати втручання в свою діяльність іноземних держав та інших внутрішньодержавних сил (організацій). Невід'ємними юридичними ознаками суверенітету є єдність, верховенство, незалежність державної влади.

Верховенство державної влади полягає в тому, що вона визначає весь механізм правових відносин у державі, встановлює загальний правопорядок, правоздатність, права й обов'язки державних органів, суспільних об'єднань, посадових осіб і громадян. Яскравим виразом верховенства державної влади є обов'язковість на всій території держави конституції та інших законів, що видаються найвищими органами державної влади. Верховенство державної влади України як ознака суверенітету закріплене в ст. 8 Конституції України, яка свідчить, що в Україні визнається та діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридич-

ну силу. Закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Верховенство державної влади робить її єдиною політичною владою, виключаючи тим самим можливість існування разом із суверенною державною владою будь-якої іншої політичної влади.

Єдність державної влади як властивість державного суверенітету, полягає в наявності єдиного органу або системи органів, що становлять у сукупності вищу державну владу. Юридичні ознаки єдності державної влади полягають у тому, що сукупна компетенція системи органів, що становлять вищу державну владу, охоплює всі повноваження, необхідні для здійснення функцій держави, а різні органи, що належать до цієї системи, не можуть наказувати одним і тим самим суб'єктам за одних і тих самих обставин взаємовиключні правила поведінки. Так, згідно із ст. 6 Конституції України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Сенс поділу влади полягає у відносній самостійності та незалежності різних структур (частин) державного механізму – законодавчих, виконавчих, судових та інших, наприклад контрольно-наглядових органів. Мета такої системи побудови влади полягає в тому, щоб:

- створити гарантії від її свавілля й опосередкування в руках однієї особи або будь-якого органу, групи органів;
- забезпечити високий професіоналізм та ефективність у виконанні різноманітних і специфічних функцій влади;
- найширше представити у владі інтереси різних прошарків і груп населення.

У системі поділу влади одна гілка державної влади обмежується та контролюється іншою, взаємно врівноважуючи одна одну.

Звернімо увагу на дві обставини:

- система влади в державах, конституції яких проголошують такий поділ, не вичерпується лише трьома переліченими гілками влади. Кожна національна система поділу влади має свої особливості. У державах, де президентська влада відокремлена від виконавчої (тобто президент не належить до виконавчої влади), але наділена значними повноваженнями, система поділу влади включає самостійну четверту владу. Самостійна та незалежна іноді й контрольно-наглядова влада (органи прокуратури тощо);

- у федеральних державах суверенна влада держави поділена за іншою ознакою між центральними (федеральними) органами й органами суб'єктів федерації.

В Україні державна влада представлена, з одного боку, президентською владою, повно-

важення якої закріплені у ст. 106 Конституції України, з іншого – законодавчою, виконавчою та судовою.

Президент України може впливати на законодавчу владу за допомогою:

- призначення позачергових виборів до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією України (п. 7 ст. 106);
- припинення повноважень Верховної Ради України, у випадках передбачених Конституцією України (п. 8 ст. 106);
- права вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (п. 30 ст. 106).

Законодавча влада представлена українським парламентом – Верховною Радою України. Вона може подолати вето президента (ст. 94), а у визначених законом випадках навіть усунути його з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленої ст. 111 Конституції України (п. 10 ст. 85).

Відповідно до ст. 125 Конституції України судова влада представлена системою судів загальної юрисдикції. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Система судів загальної юрисдикції, з одного боку, залежить від Президента України та законодавчої влади – Верховної Ради України, бо перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України, всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, у порядку, встановленому законом (ст. 128 Конституції України). З іншого боку, Конституційний Суд України має право скасувати неправомірні акти Президента та парламенту, а Верховний Суд і Конституційний Суд України беруть участь у процесі усунення Президента з поста в порядку імпичменту (с. 111).

Важливою властивістю суверенної державної влади є її *незалежність*. Незалежність державної влади означає самостійність держави у відносинах з іншими державами.

Незалежність і верховенство державної влади полягають:

- в універсальності – рішення державної влади обов'язкові для всього населення, організацій та осіб, наділених владою в даній державі;
- у прерогативі – можливість скасування та визнання нікчемним будь-якого незаконного прояву іншої суспільної влади, а також закріплення державною владою будь-якого прояву суспільної влади;

• у наявності спеціальних заходів впливу, яких не має в своєму розпорядженні ніяка інша громадська організація.

Слід визначити, що перелічені юридичні властивості суверенітету не мають абсолютного характеру. Вже на початку ХХ ст. з'являються думки, що влада кожної держави обмежена й обумовлена зовні залежністю її від міжнародних відносин, зсередини – від різноманітних відносин, з яких саме й почала формуватися держава [4; 5], тобто в сучасному світі суверенітет жодної держави не означає, що вона не пов'язана ні з чим усередині країни й абсолютно незалежна від інших держав, від світової спільноти в цілому.

Значним кроком на шляху забезпечення справжнього суверенітету України є Декларація «Про державний суверенітет України», прийнята 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР. Декларація проголосила державний суверенітет України на всій її території, передбачивши політичні, економічні та правові гарантії суверенної України. Основні положення Декларації знайшли своє віддзеркалення в чинній Конституції України.

Суверенітет держави, тобто державний суверенітет, похідний від народного суверенітету. Конституція України носієм суверенітету й єдиним джерелом влади в Україні визнає її народ (ст. 5). Згідно із ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби.

Отже, народний і державний суверенітет настільки взаємозв'язані, що неможлива повна реалізація народом суверенітету без наявності держави і, навпаки, процвітання розвинутої демократичної держави, яка не визнає так чи інакше суверенітету свого народу. Сьогодні державний і народний суверенітети нероздільно співіснують у державному та суспільному житті [1]. Як зазначає І. Умнова, поєднання народного та державного суверенітетів – це властивість і здатність держави самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику за умов дотримання прав людини та громадянина, захист прав національних меншин і дотримання норм міжнародного права [6].

Поняття державного суверенітету тісно пов'язане з поняттям національного суверенітету. Національний суверенітет означає право нації на самовизначення. Крім того, він передбачає такі основоположні принципи, як єдність і неподільність території, недоторканність територіальних одиниць і невтручання у внутрішні справи. Якщо будь-яка

іноземна держава або зовнішня сила порушує межі даної держави або примушує її ухвалити те чи інше рішення, що не відповідає національним інтересам її народу, то це – порушення суверенітету держави.

Суверенітет характеризує державу як особливий суб'єкт політичних відносин, як основну складову політичної системи суспільства, є саме тим критерієм, який дозволяє відрізнити державу від інших формально-правових союзів. Сутність суверенітету як ознаки держави закріплено у с. 2 Конституції України. Він полягає у верховенстві й єдності державної влади та поширюється на всю територію Української держави.

Що стосується захисту державного суверенітету, то слід зазначити: відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою усього Українського народу. Відповідно до цього у ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 р. № 964-IV наголошується, що на сучасному етапі однією з основних загроз у сфері державної безпеки є загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права та свободи громадян.

Заслуговує на увагу те, що у сфері безпеки суверенітет захищає державу від силового вторгнення ззовні, спрямованого на її ліквідацію або поділ, тобто, по суті, на знищення її суверенітету. Таким чином, агресія стає нелегітимною та менш вірогідною. У такому випадку суверенітет перетворюється з об'єкту захисту на гаранта безпеки від зовнішніх загроз. У цій ролі він функціональний як право держави.

Зовнішні загрози державній безпеці нині виходять швидше не від інших держав, а від різних злочинних організацій або агентів впливу, які не зважають на міжнародні конвенції. Як приклад, такими загрозами можуть бути: міжнародний і сепаратистський тероризм, незаконні військові формування, нелегальні торговці зброєю тощо. До цього списку можна додати і транснаціональні корпорації, якщо мати на увазі «конспіративний» елемент їх діяльності. За таких умов доцільно переглянути саме поняття «державна безпека». Наголос необхідно ставити на безпеці не держави, а її громадян. Сам міжнародний тероризм не загрожує суверенітету, але суверенітет як право держави від нього і не захищає.

Проблема державної безпеки виходить з контексту міждержавних відносин. Тому зростає значення суверенітету як ресурсу, яким можна маніпулювати, зокрема уклада-

ти союзи. Як відомо, військово-політичні союзи широко практикувалися і раніше, але на сучасному етапі подібна практика набуває вирішального значення для суверенних держав. Наприклад, таким союзом можна вважати ООН.

Глобальні зовнішні загрози провокують державу на посилене маніпулювання своїм суверенітетом. Ніхто не віддасть перевагу небезпеці, а тому мова може йти лише про посилення поліцейської функції держави. Проте безпека не така вже абсолютна цінність, заради якої «хто завгодно готовий пожертвувати чим завгодно». В умовах глобальної світової кризи вибір між правами людини та безпекою громадян постає особливо гостро перед державами, де «громадянські свободи» не просто функціональні, а є екзистенційною цінністю, тобто мають глибинний зв'язок з національною самоідентифікацією.

Що стосується безпосередньо України, то на сьогодні основоположні політико-правові засади щодо державного суверенітету мають своє закріплення на законодавчому рівні; існуючий нормативно-правовий фундамент в основному забезпечує досить чітку вертикаль відносин між вищими, центральними та місцевими органами публічної влади, іншими чинниками протидії глобальним загрозам суверенітету України. Проте залишаються численні проблеми щодо вдосконалення структури й уточнення функцій суб'єктів системи забезпечення державної безпеки, а відтак – належного захисту державного суверенітету.

Ключова роль у цій системі належить Службі безпеки України (далі – СБУ), яка забезпечує цей захист. Таким чином, основною метою реформування СБУ є створення ефективної, динамічної та гнучкої в управлінні, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, забезпеченої сучасними матеріальними та технічними засобами спеціальної служби, приведення завдань, функцій і напрямів її діяльності у відповідність із сучасними потребами забезпечення національної безпеки у сфері державної безпеки, захисту людини і громадянина, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у кон-

тексті реалізації державної політики національної безпеки й інтегрування в європейські структури безпеки [2]. Зазначена мета визначає напрями процесу реформування СБУ. Так, згідно з Концепцією реформування СБУ України, ухваленої Радою національної безпеки і оборони України 15 лютого 2008 р. та введеної в дію Указом Президента України від 20.03.2008 р. № 249 у сфері захисту державного суверенітету, конституційного ладу та територіальної цілісності держави від протиправних посягань [2]. Шляхи реалізації зазначеного завдання мають на першому етапі зводитися до:

проведення комплексного міжгалузевого дослідження правопорушень у сфері державної безпеки;

оптимізації криміналістичного забезпечення розслідування злочинів проти основ національної безпеки;

підвищення ефективності співпраці органів сектора безпеки: СБУ, Прикордонної служби, Митної служби тощо;

розгляду питання щодо посилення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері державної безпеки посадових осіб вищого рангу тощо.

Викладені положення потребують подальших глибинних наукових досліджень щодо визначення оптимальних напрямів функціонування компетентних органів України, які є основними суб'єктами забезпечення державної безпеки, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, прав і свобод людини та громадянина.

Література

1. *Алексеев С. С.* Государство и право. – М., 2008. – 152 с.
2. *Біла книга 2008: Служба безпеки України.* – К., 2009. – 79 с.
3. *Загальна теорія держави та права / За ред. В. В. Копейчикова.* – К., 1997. – 320 с.
4. *Антонович М.* Демократичний розвиток держави: здобутки і проблеми // *Право України.* – 2003. – № 12.
5. *Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка.* – К., 2002. – 536 с.
6. *Умова І. А.* Конституционные основы современного российского федерализма. – М., 1998. – 280 с.

